

ἀλλαχοῦ εἶδομεν, ὁ Ἑρμῆς, ἐν ᾧ ὠρχεῖτο ἐν τῷ χορῷ τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ

αὐτίκα δ' εἰς ὑπερῷ' ἀναθὰς παρελέξατο λάθρη.

Ἰλ. Π. 184.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΔΟΥΛΕΙΑ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.

Λυπηρὸν θεθαίως ἐστὶ φαινόμενον ἡ ὑπαρξίς τῆς δουλείας παρὰ τοῖς Ἑλλησι. Παρὰ τῷ λαῷ ἐκείνῳ, ὅστις ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀγαθὸν ἐτίμα τὴν ἐλευθερίαν, καὶ τὰ πάντα ὑπὲρ αὐτῆς ἐθυσίαζεν, ἔζων ἑκατομμύρια ὅλα ἀτυχῶν ὄντων, στερηθέντα τοῦ ὑπάτου τούτου ἀγαθοῦ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὡς ἄψυχα σκεύη, καὶ κινητὴ περιουσία θεωρούμενα.

Ἀλλά, φεῦ, ἡ δουλεία καὶ εἰς αὐτάς τοῦ Χριστιανισμοῦ τὰς προσβολὰς ἐπιζήσασα, μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἔλαβε θανατηφόρον κτύπον ἐν Εὐρώπῃ, διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τῶν προσπαθειῶν τῶν μεγάλων πνευμάτων, εἰς ἃ ὀφείλεται αὕτη. Ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Σέρφων ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ Ῥωμανίᾳ ἐστὶ πρόσφατον γεγονός, ἐν ᾧ καὶ σήμερον ἔτι ὁ γεωργικὸς λαὸς τῆς Ἰρλανδίας, καὶ ἄλλων χωρῶν, διαιτᾶται δίκην δουλοπαροίκων. Ἐν δὲ τῷ ἐτέρῳ ἡμισφαιρίῳ μόνος ὁ γενναῖος τῆς μεγάλης δημοκρατίας λαὸς ἀπηλλάγη τῆς φαγεδαίνης ταύτης διὰ φοβεροῦ πολέμου, ἐν ᾧ τὰ λατινικὰ φύλα τῆς νοτίου Ἀμερικῆς ὑφίστανται ἔτι πάντα αὐτῆς τὰ δεινὰ.

Οὐδὲν ἐπομένως τὸ ἄπορον, ὅτι ἡ δουλεία, ἣτις ἤκμαζε παρὰ πᾶσι τοῖς ἀρχαίοις ἔθνεσιν, ἀπαντᾶται καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησι, τῆς τε κλασικῆς καὶ τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἐστὶν ἡ μαγεία τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ὥστε ὁ ἐθισθεὶς εἰς τὴν καθαρὰν τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίαν, καὶ τὰς θείας περὶ ψυχῆς καὶ

ἐλευθερίας διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, μετ' ἀθλημονίας καὶ σχεδὸν ἐκπλήξεως ἀπαντᾷ τὴν κηλίδα ταύτην, τὴν τοσοῦτον διάφορον πρὸς τὴν λοιπὴν εἰκόνα.

Αὕτη δὲ καὶ ὁ πόλεμος, ὅστις ὑπὲρ ποτε φοβερὸς λυμαίνεται τὴν δειλαίαν ἀνθρωπότητα, εἰς πολλὰς ἐμβάλλει ἡμᾶς σκέψεις. Ὁ σύγχρονος πολιτισμός, ἐφ' ᾧ τοσοῦτον καυχώμεθα, ἐπιφαίνεται ἡμῖν τότε ὡς ἀπλοῦν λυκόφως, τὰ δὲ ἐξακισχίλια ἔτη, ἅτινα ἀμυδρῶς ἀπεμνημόνευσεν ἡ Ἱστορία, καὶ παρίστανται ἡμῖν τοῖς ἐφημέροις ὡς μικρὰ αἰωνιότης, προσλαμβάνουσι τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἀξίαν στιγμῆς δραπέτιδος ἐν τῇ ἀτελευτήτῳ σειρᾷ τῶν αἰώνων. Ἡ ἐποχὴ ἡμῶν, ἣς ὑμνοῦμεν τ' ἀπίστευτα θαύματα, καὶ ἣν θεωροῦμεν ὡς τὴν ἀνδρικήν τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίαν, ἴσως τυγχάνει ἀπλῶς μία τῶν νηπιακῶν αὐτῆς ὥρων, ἐκλαμβάνομεν δὲ ὡς μεσημβρίαν τὰ πρῶτα τῆς ἡοῦς ἀπαυγάσματα.

Τὸ δὲ περίεργον ἐστὶν ὅτι τὸν Ἕλληνα ἐξώθουν πρὸς τὴν δουλείαν αἱ εὐγενέστεραι ἀκριδῶς ιδιότητες αὐτοῦ. Παρὰ τοῖς θαρδάρους εἶχεν αὕτη ὡς αἷτιον τὴν μαλθακότητα αὐτῶν καὶ τὴν ὀκνηρίαν, ἐν ᾧ ὁ Ἕλλην ἐφέρετο πρὸς αὐτὴν ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ. Θεωρῶν πάντας τοὺς μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ φυλὴν ὡς ὄντα κατώτερα, καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶσαν ταπεινὴν ἐργασίαν, ἐνησμενίζετο εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι αὐτὸς μὲν ἐπλάσθη διὰ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων, καὶ τὰ λοιπὰ ἐλευθέρια ἔργα, οἱ δὲ λοιποὶ ἄνθρωποι, οὗς καὶ κοινῶς ἀπεκάλει θαρδάρους, ὅπως ὑπηρετῶσιν αὐτόν.

Καὶ λέγει μὲν ὁ Ἡρόδοτος, ὅτι οἱ πανάρχαιοι Ἕλληνες ἠγνόουν τὴν δουλείαν¹, συμφωνεῖ δὲ αὐτῷ τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα τοῦ Φερεκράτους παρ' Ἀθηναίου — Οὐ γὰρ ἦν τότε οὔτε Μάνης, οὔτε οἰκεὺς οὐδενὶ δοῦλος, ἀλλ' αὐτοὺς ἔδει μοχθεῖν ἅπαντα ἐν οἰκίᾳ· εἴτα πρὸς τούτοις ἦλεον ὀρθρῆσαι τὰ σιτία, ὥστε τὴν κόμην ὑπέχειν θιγγαροσῶν τάς μυλας². Ἀλλ' ἀγνοοῦμεν ποία ἡ παναρχαία αὕτη ἐποχὴ, ἥτις δοκεῖ ἡμῖν μυθώδης, γνωρίζομεν δὲ ὅτι χωροῦντες μέχρι τῶν ἐσχάτων ὁρίων τῆς ἱστορίας, εὐρίσκομεν

¹ Ἡρόδοτος II. 137.

² Ἀθήναιος 6. Σ. 263.

αὐτὴν ἀνθοῦσαν, ὅτι δ' ἐν τῇ Ὀμηρικῇ ἐποχῇ ἦν κοινῶς παραδεδεγμένη¹.

Ἐτύγγανε δὲ ἡ δουλεία αὕτη ἐντελής. Ὁ αὐθέντης ἦν ἀπόλυτος κύριος τῆς τύχης, καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς τῶν δούλων αὐτοῦ, οἵτινες ὕλικήν μόνον ἀξίαν εἶχον, ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς ἐπιδόσεως αὐτῶν εἰς διαφόρους ἐργασίας. Οὕτως ὁ Ἀγαμέμνων συγκατατίθεται εἰς τὴν ἀπόδοσιν αὐτῆς τῆς Βρισηΐδος, ἐπιστρεφομένου τοῦ ἀντιτίμου αὐτῆς, Ἰλ. Ι. 132. Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Νέστορος Ἀντίλοχος, ἀπαριθμῶν τὴν περιουσίαν τοῦ Ἀχιλλέως, συγκαταλέγει καὶ τὰς δμῶας μεταξὺ τοῦ χρυσοῦ, τοῦ χαλκοῦ, τῶν προβάτων, καὶ τῶν μωνόχων ἵππων. Ἰλ. Ψ. 550.

Ἀλλ' ἐν τούτοις κ' ἐνταῦθα ἐπιφαίνεται τὸ ἥμερον καὶ προσηνὲς πνεῦμα τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς. Καίτοι οἱ δοῦλοι κατὰ δίκαιον οὐδὲν ἦσαν, ἢ ἀπλοῦν χρῆμα τοῦ κυρίου αὐτῶν, ἢ πρὸς αὐτοὺς ἐπιείκεια καὶ ἀγαθότης καθίστα οὐ μόνον ἀνεκτὴν, ἀλλὰ καὶ πολλάκις εὐάρεστον τὴν πικρὰν αὐτῶν τύχην. Ἀληθῶς δέ, ὁρῶντες τοὺς δούλους διαιτωμένους ὡς κατώτερα μᾶλλον τῆς οἰκογενείας μέλη, ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ εὐγενὲς ἔνστικτον τοῦ Ὀμηρικοῦ αἰῶνος ἐμάντευεν ἤδη ἐν τῷ ἀργυρωνήτῳ, ἢ δορυαλώτῳ πλάσματι τὸν ἀδελφόν, διετηρεῖτο δὲ ἡ δουλεία ὡς κοινωνικὴ μᾶλλον ἀνάγκη, καὶ ἀντὶ τῆς συνήθους αὐτῆς εἰδεχθοῦς μορφῆς, περιεβάλλετο χαρακτῆρα ὑψηλότερον, καὶ συμπαθέστερον.

Ὁ πολυθρύλλητος ἰσχυρισμός, ὅτι πρῶτος ὁ Χριστιανισμὸς ἀπέδωκε τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἀξίαν, φαίνεται ἐπομένως ἡμῖν ὑπερβολικὸς ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, παραδεχόμεθα δὲ πληρέστατα τὴν γνώμην τοῦ BIRNBAUM² ὅτι: „— So wie das Christenthum eine Offenbarung des Wahren und Guten ist, wir in den Griechen und Römern eine ebenso ewige Offenbarung des Grossen und Schönen anerkennen müssen“ —³.

¹ H. RICHARD. De servis apud Homerum. Berlin, 1850. 8°.

² BIRNBAUM. Geschichte zur Beleuchtung der gegenwärtigen Leistungen in den gelehrten Schulen. Köln, 1825. Σ. 6.

³ Ἦτοι “— Ὅπως ὁ Χριστιανισμὸς ἐστὶν ἀποκάλυψις τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ, ἀναγνωρίζομεν κατ' ἀνάγκην ἐν τοῖς Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις ἐπίσης αἰωνίαν ἀποκάλυψιν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ωραίου” —.

Καὶ ὁ HILIE δὲ μεγάλην εὐρίσκει συνάφειαν μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὅμηρου καὶ τῆς Χριστιανικῆς διδαχῆς¹. Οὐδεμία δ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ τύχη τῶν δούλων ἐν τῇ Ὀμηρικῇ ἐποχῇ ἦν ἀσυγκρίτως προτιμότερα τῆς καταστάσεως αὐτῶν ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις, καὶ παρ' αὐτοῖς ἀκόμη τοῖς ἔθνεσιν, ὧν τὰ ἔθνη διεπλάσθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου.

Καὶ πράγματι τὴν οἰκοδέσποιναν εὐρίσκομεν συνήθως ἐργαζομένην ἐν μέσῳ τῶν δμῶν αὐτῆς, καὶ συνομιλοῦσαν μετ' αὐτῶν περὶ διαφόρων ἀντικειμένων, ὡς ἴση σχεδὸν πρὸς ἴσας. Οὕτως ὁ Ὅδυσσεὺς πέμπει τὰς θεραπαινίδας αὐτῆς τῇ Πηνελόπῃ, λέγων,

τῇ δὲ παρ' ἡλλάκατα στροφαλίζετα, τέρπετε δ' αὐτὴν
ἤμεναι ἐν μεγάρῳ.

Ὅδ. Σ. 316.

Εἶδομεν δὲ ἀλλαχοῦ τὴν Βασιλόπαιδα Ναυσικάαν, συνεργαζομένην, συντρώγουσαν, καὶ συμπαίζουσαν μετὰ τῶν ὑπηρετριῶν αὐτῆς, ἃς ἀποκαλεῖ φίλας. Τὸ ἐπίθετον τοῦτο μεταχειρίζεται καὶ ἡ Πηνελόπη, ἐν ᾗ ἡ τροφὸς Εὐρύκλεια, καὶ ἡ Εὐρυνόμη, ἀποκαλοῦσιν αὐτὴν “τέκνον εἰμὸν” καὶ “τέκνον φίλον”. Ὅδ. Σ. 170. Ψ. 26. Τὸν γέροντα συβώτην Εὐμαιον ὁ Τηλέμαχος ὀνομάζει πατέρα, καὶ ἀποκαλεῖται ὑπ' αὐτοῦ “γλυκερὸν φάος”. Ὅτε δὲ ἐπανακάμπτων ἐκ τῆς εἰς Πύλον ἀποδημίας, ἀφικνεῖται εἰς τὴν καλύδην αὐτοῦ, κατανυκτικωτάτῃ ἐστὶν ἡ ἀγαλλίασις τοῦ πρεσβύτου, ὅστις

κύσσε δὲ μιν κεφαλὴν τε καὶ ἄμφω φάεα καλὰ,
χεῖράς τ' ἀμφοτέρας· θαλερόν δὲ οἱ ἔκπεσσε δάκρυ.
ὥς δὲ πατήρ ὃν παῖδα, φίλα φρονέων, ἀγαπάζει
ὥς τότε Τηλέμαχον θεοειδέα δῖος ὕφορβος
πάντα κύσεν περιφύς, ὥς ἐκ θανάτοιο φυγόντα.

Ὅδ. Π. 21.

Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου καταφαίνεται πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ αὐθένται ἡσπάζοντο τοὺς δούλους, καὶ τάνάπαλιν, ὥσανεὶ ἀπετέλουν ἀληθῶς τῆς οἰκογενείας μέρος. Καὶ φρονεῖ μὲν ὁ FRIEDREICH ὅτι ὑπῆρχε διαφορὰ μεταξὺ τοῦ εἰς δοῦλον, καὶ τοῦ εἰς συγγενῇ

¹ Homeri praecepta a Jesu Christi praeceptis non admodum distare. — “Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ὅμηρου ὀλίγον διαφέρουσι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.” — HILIE, de hominum vitae et moribus quales sint apud Homerum. Breslau, 1841. Σ. 5.

διδομένου ἀσπασμοῦ, καθόσον τοὺς μὲν ἡσπάζοντο εἰς τὸ μέτωπον καὶ τοὺς ὤμους, τοὺς δὲ εἰς τὸ μέτωπον πάντοτε καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλὰ καθ' ἡμᾶς ἐλλείπουσιν ἐπαρκεῖς τούτου ἀποδείξεις. Κατὰ τὸν ἐν λόγῳ συγγραφέα ἡ διαφορὰ αὕτη προκύπτει ἐκ τοῦ χωρίου, τοῦ περιγράφοντος τὴν εἰς τὰ πατρικὰ Μέγαρα ἐκ Πύλου ἐπάνοδον τοῦ Τηλεμάχου, ὅτε ἡ μὲν Πηνελόπη, ἐξορμήσασα τοῦ θαλάμου αὐτῆς,

ἀμφὶ δὲ παιδὶ φίλῳ βάλε πήγες δακρύσασα
κύσσε δὲ μιν κεφαλὴν τε καὶ ἄμφω φάσα καλά.

Ὅδ. Ρ. 39.

ἐν ᾧ ἡ Εὐρύκλεια, καὶ αἱ λοιπαὶ δμωαί, ἅμα ἰδοῦσαι αὐτόν, ἐξηγέρθησαν,

καὶ κύνεον ἀγαπαζόμεναι κεφαλὴν τε καὶ ὤμους,

Αὐτόθι 35.

ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχομεν βεβαιότητα, ὅτι τὸ ἅπαξ γενόμενον ἀπετέλει μόνιμον ἔθος, ἄλλως τε ἀνωτέρω εὔρομεν τὸν δεύτερον τῶν παρατεθέντων στίχων ἀναφερόμενον ἀπαραλλάκτως εἰς τὸν συδῶτην Εὐμαιον, ὅπερ ἤθελεν εἶναι τοῦ ἐναντίου ἀπόδειξις, ἐὰν ἡ ὑποδοχὴ τοῦ γέροντος ἰκέτου μὴ παρεβάλλετο, ὥς εἶδομεν, πρὸς ἐκείνην, ἣν ποιεῖ πατὴρ πρὸς παλινοστοῦντα υἱόν¹.

Ὅτι ἔνιαι τῶν δμωῶν τούτων ἀνετρέφοντο ἐντὸς τῆς οἰκίας, κ' ἐτύγγανον πάσης περιποιήσεως, ὁρῶμεν ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς Μελανθοῦς,

τὴν Δολίος μὲν ἔτικτε, κόμισσε δὲ Πηνελόπεια
παῖδα δὲ ὡς ἀτίταλλε, δίδου δ' ἄρ' ἀθύρματα θυμῷ,

Ὅδ. Σ. 323.

ἀλλ' ἥτις φύσει ἀχάριστος καὶ διεστραμμένη,

ἀλλ' οὐδ' ὡς ἔχε πένθος ἐνὶ φρεσὶ Πηνελοπείης
ἀλλ' ἥγ' Εὐρυμάχῳ μισγέσκετο καὶ φιλέεσκεν.

Αὐτόθι 325.

Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν γένει ἡ συμπεριφορὰ τῶν αὐθεντῶν πρὸς τοὺς δούλους ἦν ἐπεικῆς, καὶ καλοκᾶγαθος, διὸ καὶ λέγει ὁ Εὐμαιος,

ἐκ δ' ἄρα δεσποίνης οὐ μείλιχον ἔστιν ἀκοῦσαι
οὔτ' ἔπος, οὔτε τι ἔργον, ἐπεὶ κακὸν ἔμπεσκεν οἶκῳ

Ὅδ. Ο. 375.

¹ FRIEDREICH, Σ. 225. Σημ. Α.

Δικαίως δ' ἐθεωρεῖτο ὡς σπουδαία ἔνδειξις φιланθρωπίας πρὸς τοὺς δούλους ἢ ἀπαλλαγὴ αὐτῶν ἀπὸ πάσης εἰδικῆς ἐνδυμασίας. Οὐ μόνον οὐδὲν ἔφερον οὗτοι διακριτικὸν γνῶρισμα τῆς ἀτυχοῦς αὐτῶν καταστάσεως, ἀλλὰ καὶ ἀμφιέννυντο τ' αὐτὰ μετὰ τῶν ἐλευθέρων περιδλήματα, ἅτινα πολλάκις ἦσαν πολυτελῆ, καὶ δῶρα τῶν αὐθεντῶν αὐτῶν. Οὕτως ὁ Εὐμαιος διηγεῖται, ὡς ἀλλαχοῦ εἶδομεν, ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν κατέλιπε τὸν οἶκον τοῦ Λαέρτου, ἢ σύζυγος αὐτοῦ

. . . χλαῖνάν τε χιτῶνά τε εἴματ' ἐκείνη
καλὰ μάλ' ἀμφιέσασα, ποσὶν δ' ὑποδήματα δοῦσα
ἀγρόνδε προΐαλλε.

Ὅδ. Ο. 370.

Ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ὁμωαί, οὐ μόνον ἐνεδύοντο, ἐλούοντο, καὶ ἡλείφοντο, ὡς αἱ ἐλεύθεραι, Ἰλ. Ι. 366. Ὅδ. Ζ. 80. 100, ἀλλὰ καὶ ὠρχοῦντο μετὰ τῶν ἀνδρῶν. Οὕτως εἶδομεν ὅτι ὁ Ὅδυσσεύς, ὅπως μὴ γνωσθῇ ἀμέσως ἐν τῇ πόλει ὁ φόνος τῶν μνηστήρων, παρασκευάζει ἐορτὴν ἐν τοῖς Μεγάροις αὐτοῦ, εἰς ἣν παρευρίσκονται καὶ αἱ ὁμωαί, λαμπρῶς καλλωπισθεῖσαι. Ὅδ. Ψ. 131.

Ἐν ἣ δὲ περιπτώσει δούλη τις διέμενε μακρὸν χρόνον ἐν τῷ οἴκῳ, ἢ ἀνέτρεφε τι τῶν τέκνων τοῦ κυρίου αὐτῆς, ὡς ἡ Εὐρύκλεια, ἐθεωρεῖτο πλέον ὡς ἀληθῶς εἰς τὴν οἰκογένειαν ἀνήκουσα, καὶ ἀνυψοῦτο ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὑπηρέτας, οἵτινες ὤφειλον αὐτῇ σεβασμόν, καὶ ὑπακοήν, σχεδὸν ὅσον καὶ τῇ οἰκοδεσποίνῃ. Εἰς τοιαύτην δὲ πιστὴν καὶ δεδοκιμασμένην δούλην ἀνετίθετο ἡ φυλακὴ τῆς ἀποθήκης, καὶ ἡ τοῦ ὅλου οἴκου ἐπιστάσια. Τῇ Εὐρυκλείᾳ μόνῃ ἐμπιστεύεται ὁ Τηλέμαχος τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ ἀποδημίαν, παραπονεῖται δὲ αὕτη τῷ παλινοστήσαντι Ὅδυσσεϊ, ὅτι αἱ ἐξοκείλασαι ὁμωαί, οὐδὲ τὴν Πηνελόπην, οὐδ' αὐτὴν ἐσέβοντο πλέον, ὡς ἔδει. Γενναίως ἡμείδοντο ἐπίσης καὶ αἱ μακροχρόνιοι ὑπηρεσίαι τῶν ἀνδρῶν. Οὕτως ὁ Εὐμαιος λέγει ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ὅδυσσεως ἐστέρησεν αὐτὸν εὐεργεσιῶν, ἃς θεδαίως παρ' αὐτοῦ ἀνέμενε,

οἶκόν τε κληρὸν τε πολυμνήστην τε γυναῖκα

Ὅδ. Ε. 64.

Καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς δὲ συδῶτας ὑπόσχεται ὁ Ὅδυσσεύς ἂν κατανικήσῃ τοὺς μνηστῆρας, ἀλόχους, καὶ κτήματα, καὶ οἰκίας

οικοδομουμένας ἐπίτηδες ἐγγὺς τῶν Μεγάρων αὐτοῦ. Ἐπιλέγει δὲ ὅτι ἔσονται ἐφεξῆς ἐταῖροι, καὶ ὥσεϊ κασίγνητοι τοῦ Τηλεμάχου. Τὰς ὑποσχέσεις ταύτας θεωρεῖ ὁ MONBEL ὡς ἰσοδυναμούσας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' οὐχὶ ὀρθῶς, καθόσον οἱ δοῦλοι, καὶ νυμφευόμενοι, ὑπηρέτουν πάντοτε τὸν αὐθέντην αὐτῶν, καίτοι βεβαίως βελτιουμένης τῆς ὅλης αὐτῶν καταστάσεως. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπόσχεται τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν οἰκημάτων αὐτῶν ἐγγὺς τοῦ Μεγάρου, ἐν ᾧ ἄλλως ἦν φυσικωτέρα ἢ εἰς διάφρα μέρη διασπορὰ αὐτῶν. Ἡπατήθη ἐπομένως ὁ KNIGHT, ὅστις ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν ἐπῶν, παρέλειψε τοὺς στίχους τούτους ὡς ἀντικειμένους εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς¹.

Μεγίστη δὲ ἦν πρὸς τούτοις καὶ ἡ ἀφοσίωσις τῶν δούλων πρὸς τοὺς κυρίους αὐτῶν. Πλεῖστα τούτου ἔχομεν παραδείγματα, ἀλλ' ἀρκοῦσιν ἡμῖν οἱ ἐξῆς ὀλίγοι στίχοι περὶ τῆς χαρᾶς τῶν δμῶν τοῦ Ὀδυσσεύος ἐπὶ τῇ ἀφίξει αὐτοῦ. Μαθοῦσαι παρά τινος γραίας τὸ ἀνέλπιστον γεγονός,

αἱ μὲν ἄρ' ἀμφεχέοντο καὶ ἡσπάζοντ' Ὀδυσῆα
καὶ κύνεον ἀγαπαζόμεναι κεφαλὴν τε καὶ ὦμους
χεῖράς τ' αἰνόμεναι. Τὸν δὲ γλυκὺς ἥμερος ἦρει
κλαυθμοῦ καὶ στοναχῆς, γίγνωσκε δ' ἄρα φρεσὶ πάσας.

Ὀδ. X. 501.

Ἡ ὑπὸ τοῦ ἥρωος αὕτη ἀναγνώρισις πασῶν τούτων τῶν γυναικῶν, μετὰ εἰκοσαετῇ ἀπουσίᾳ, ἐστὶ τραγὴ ἀπόδειξις τῆς οἰκειότητος, καὶ φιλίας σχέσεως, ἥτις συνέδεε τὸν αὐθέντην πρὸς τοὺς δούλους. Καὶ ὁ Δολίος δέ, γέρων οἰκέτης τοῦ Ὀδυσσεύος, μαθὼν τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ, σπεύδει μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν, ἀλλὰ μένει τεθηπῶς εἰς τὴν θύραν τῶν Μεγάρων, ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Βασιλέα. Ἀναγνωρίζει ὅμως αὐτὸν ὁ Ὀδυσσεύς, καὶ “μειλιχίοις ἐπέεσσι καθαπτόμενος” καλεῖ εἰς τὸ δεῖπνον, τότε δὲ

. Δολίος δ' ἰθὺς χίε χεῖρε πετάσας
ἀμφοτέρας, Ὀδυσσεὺς δὲ λαδὼν κύσε χεῖρ' ἐπὶ καρπῷ.

Ὀδ. Ω. 398.

¹ CAUSIES εἰς Ὀδ. Φ. 218.

Ἐν ᾧ δέ ἱκανὰ ἤδη ἐλέχθησαν περὶ τοῦ πένθους τοῦ Εὐμαίου, ὅστις κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔκφρασιν,

ἀντιθέου γὰρ ἄνακτος ὀδυρόμενος καὶ ἀχεύων
ῥμαι,

Ὅδ. Ξ. 40.

τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὁ πιστὸς αὐτός θεράπων, οὐ μόνον διὰ τῆς ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τοῦ αὐθέντου ἀγαλλιάσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς κραταιᾶς ἀρωγῆς, ἣν παρέχει αὐτῷ κατὰ τὸν νόμον τῶν μνηστήρων. Ἀφ' ἐτέρου, πλὴν τοῦ αἰπόλου Μελανθίου, ὅστις ἀναβάς εἰς τὸν θάλαμον τοῦ Ὀδυσσεύς, ὑπεξήρесе τὰ ἐκεῖ ὄπλα, ὅπως παράσχη αὐτὰ εἰς τοὺς μνηστῆρας, Ὅδ. Χ. 142, καὶ τῶν ἀπίστων ὁμωῶν, οὐδὲν ἄλλο ἀπαντᾷ ἐν τοῖς ἔπει παραδειγμα ἀχαριστίας τῶν οἰκετῶν πρὸς τοὺς αὐθέντας, ἢ τιμωρίας παρανομήσαντος δούλου.

Τὴν τῶν ὁμωῶν ἀπαγχόνισιν ἔνιοι συγγραφεῖς κατακρίνουσιν ὡς λίαν σκληράν· καὶ ἀληθῶς φοβερόν ἐστὶ τὸ θέαμα τῶν γυναικῶν τούτων κρεμαμένων “ὥς κίχλαι ταυσιίπτεροι ἢ πέλειαι” ἐκ τοῦ κάλω, ὃν ἐπὶ τούτῳ ἐτάνυσεν ὁ Τηλέμαχος ἀπὸ μιᾶς τῶν στηλῶν τοῦ προδόμου μέχρι τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ θόλου. Ὁ τοὺς ἐξῆς στίχους ἀναγνοὺς

ὥς αἶγ' ἐξεΐης κεφαλὰς ἔχον, ἀμφὶ δὲ πάσαις
δειρῆσι ῥόχοι ἦσαν, ὅπως οἴκτιστα θάνοιεν.
ῥσπαιρον δὲ πόδεςσι μίνυνθά περ οὔτι μάλα δῆν,

Ὅδ. Χ. 473.

βλέπει ἐπὶ μακρόν καθ' ὕπνους τοὺς ἀσπαίροντας ἐκείνους πόδας, καὶ καταδιώκεται δίκην ἐφιάλτου ὑπὸ τῆς θλιβερᾶς ταύτης εἰκόνης, ἥτις ἀμέσως ἐπακολουθεῖ, καὶ συμπληροῖ τὴν αἵματηράν μνηστηροφονίαν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσεΐας ἐστὶ θεθαίως μία τῶν τραγικωτάτων σκηνῶν, ἥς ἐπενόησεν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀλλ' ὁ αὐστηρῶς ἐτάζων τὰ ποικίλα ἀνοσιουργήματα τῶν τε μνηστήρων, καὶ τῶν παραδοθεισῶν εἰς αὐτοὺς ὁμωῶν ἐπὶ σειρὰν ὄλων ἐτῶν, εὐρίσκει τὴν τιμωρίαν οὐχὶ δυσανάλογον πρὸς τὴν ἐνοχλήν.

Ἡ κυριωτέρα πηγὴ, ἐξ ἧς οἱ ἀρχαῖοι ἐπορίζοντο τοὺς δούλους αὐτῶν, ἦν ὁ πόλεμος. Ἀλισκομένης πόλεως τινος, οἱ μὲν ἄνδρες ἐφρονεύοντο, ἐξηνδραποδίζοντο δὲ αἱ γυναῖκες, καὶ τὰ τέκνα, “Ἄνδρας μὲν κτείνουσι, τέκνα δὲ τ' ἄλλοι ἄγουσι, βαθυζώτους τε γυναῖκας”.

Οὕτως ὁ Ὀδυσσεύς, διηγούμενος τῷ Εὐμαίῳ τὸν εἰς Αἴγυπτον πλοῦν αὐτοῦ, λέγει ὅτι οἱ ἐταῖροι, παρὰ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, τοὺς μὲν πλουσίους ἀγροὺς τῶν ἐγχωρίων

πόρθεον, ἐκ δὲ γυναῖκας ἄγον καὶ νήπια τέκνα,
αὐτούς τ' ἔκτεινον.

Ὀδ. Ξ. 265.

Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν διηγεῖται ὅτι, τοῦ ἀνέμου ἐξωθήσαντος τὰς νῆας αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσμαρον, πόλιν τῶν Κικόνων ἐν Θράκῃ,

. πόλιν ἔπραθον, ὤλεσα δ' αὐτούς
ἐκ πόλεως δ' ἀλόχους καὶ κτήματα πολλὰ λαβόντες
δασσάμεθ'

Ὀδ. Ι. 42.

Περίεργον ἐν τούτοις ἐστὶν ὅτι, εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς περιπτώσεις, ἐπέρχονται ἀκολούθως πολυπληθεῖς οἱ περίοικοι, καὶ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν ἐπιδρομέων, μεγάλην ἐπάγουσιν αὐτοῖς φθοράν. Οὕτως οἱ Κίκονες ἐφόνευσαν ἐξ ἅψ' ἐκάστης Ἀχαϊκῆς νηός, Ὀδ. Ι. 60. Ἔστιν ἄρα γε τοῦτο ἀπλῆ συγκυρία, ἣ ὁ ποιητής, ἀπεχθανόμενος ἐν τῷ θάθει τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ ψυχῆς τὸ ἀδίκημα, καίτοι σύμφωνον πρὸς τὰ ἔθιμα τοῦ αἰῶνος, ἐκδηλοῖ τυχὸν τὸ μύχιον τοῦτο φρόνημα διὰ τῆς τὴν πρᾶξιν ἐπακολουθούσης τιμωρίας; Τὸ αἰσθημα τοῦτο τοῦ ποιητοῦ, ἐὰν ὑπῆρχεν, ἦν ὅπως δῆποτε ἀνώτερον τῆς ἐποχῆς, διότι πλεῖστα ἔχομεν ἐν τοῖς ἔπεσι παραδείγματα τοιούτων ἐξανδραποδισμῶν, οἵτινες ἦσαν ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀλώσεως.

Οὕτως λέγεται ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς τὴν Βρισηΐδα “ἐκ Λυρνησσοῦ ἐξεῖλετο πολλὰ μογῆσας” Ἰλ. Β. 690. Τὴν δ' Ἐκαμήδην θυγατέρα τοῦ μεγάλῃτορος Ἀρσινόου, ὅτε ὁ αὐτὸς ἦρως ἐπόρθησε τὴν Τένεδον, ἐδώρησαν οἱ Ἀχαιοὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Πηλεΐ “οὔτεκα δουλῇ ἀριστεύεσκεν ἀπάντων”. Ἰλ. Λ. 627. Τοιαύτη δὲ ὑπῆρξε ἡ τύχη καὶ τῶν πλείστων Τρωάδων μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἰλίου. Ὅτι δὲ οὐδ' αἱ γυναῖκες τῶν εὐγενῶν, οὐδ' αὐταὶ αἱ Βασίλισσαι, ἀπέφευγον τὴν φρικτὴν ταύτην μοῖραν, μετεχειρίζοντο δὲ καὶ ταύτας ὡς ἀπλᾶς δούλας οἱ κατακτηταί, βεβαίως ὅπως ἔτι καταφανεστέρον τεκμηριώσῃ τὴν εἰς τὸν ἐχθρὸν ἐπιβληθεῖσαν ταπείνωσιν, διδάσκουσιν

ἡμᾶς οἱ λόγοι τοῦ Ἑκτορος, ὅστις προμαντεύει τὸ ἀπαίσιον μέλλον τῆς Ἀνδρομάχης.

Καί κεν ἐν Ἀργεὶ ἐοῦσα πρὸς ἄλλης ἱστὸν ὑφαίνοις,
καί κεν ὕδωρ φορέοις Μεσσηϊδὸς ἢ Ὑπερείης
πόλλ' ἀεκαζομένη, κρατερὴ δ' ἐπικείσεται ἀνάγκη
Ἰλ. Ζ. 458.

Φαίνεται δὲ ὅτι διενέμετο ἡ λεία διὰ κλήρου, καὶ ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ ἐλάμβανον τὰς μεγίστας, καὶ καλλίστας μερίδας. Οὕτως ὁ Θεοσίτης, ὀνειδίζων τὸν Ἀγαμέμνονα, λέγει αὐτῷ,

..... πολλαὶ δὲ γυναῖκες
εἰσὶν ἐνὶ κλισίῃς ἐξαίρετοι, ἅς τοι Ἀχαιοὶ
πρωτίστῳ δίδομεν, εὖτ' ἂν πτολίεθρον ἔλωμεν,
Ἰλ. Β. 228.

Καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς δέ, ἀπορρίπτων τὰς προτάσεις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος πεμφθείσης αὐτῷ πρεσβείας, κ' ἐπιμένων εἰς τὴν περὶ φυγῆς πρότασιν αὐτοῦ, ἀριθμεῖ, μεταξὺ τῶν εἰς τὰς νῆας ἐπιδιδασθησομένων πραγμάτων αὐτοῦ, καὶ τὰς δοθείσας αὐτῷ γυναῖκας.

ἡδὲ γυναῖκας ἐϋζώνους πολὺν τε σίδηρον
ἄξομαι, ἅσ' ἔλαχόν γε

Ἰλ. Ι. 367.

Ἀφ' ἐτέρου δὲ οὐδέποτε ἀναφέρεται ἐν πολέμῳ δουλωθεὶς ἀνὴρ, καθόσον κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἐκείνους χρόνους οἱ αἰχμάλωτοι πάντες ἐφρονεύοντο. Φαίνεται ἐπομένως ὅτι **δορυάλωτοι** ἐκαλοῦντο οἱ ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ δουλωθέντες, καὶ ἀνδρωθέντες εἴτα ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ δεσπότου αὐτῶν.

Καὶ φρονοῦσι μὲν τινες, ὅτι ὑφίσταται διάκρισις παρ' Ὀμήρῳ μεταξὺ τῶν δορυαλώτων, καὶ τῶν ἐν δουλείᾳ γεννηθέντων δούλων, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἀπεκαλοῦντο **δμῶς** καὶ **δμῳή**, οἱ δὲ δεύτεροι **ιδίως** **δοῦλοι**. Ἰλ. Ι. 658. Σ. 28. Ὀδ. Α. 147. 398. Ἀλλ' ὁ NITZSCH¹ καὶ TERPSTRA² ἀποκρούουσι τὴν διάκρισιν ταύτην, καὶ δικαίως, καθ' ὅσον, ἐν ᾧ ἂν ἐνὸς οὐδόλως ἀπαντᾷται τὸ ἀρσενικὸν τοῦ δούλη **δοῦλος**, φαίνεται ὅτι πράγματι, ἢ οὐδόλως ὑπῆρχον, ἢ σπανιώτατοι ἦσαν δοῦλοι γεννηθέντες ἐν καταστάσει δουλείας, τῆς

¹ NITZSCH εἰς Ὀδ. Δ. 10.

² TERPSTRA, Antiquitas Homerica L. II. Cap. XX. § I.

τεκνοποιίας μὴ συγχωρουμένης εἰς τ' ἀτυχῇ ταῦτα ὄντα, καὶ τῆς πρὸς γάμον ἀδείας παρεχομένης αὐτοῖς, ὡς εἶδομεν, μόνον εἰς ἀμοιβὴν μακρῶν ὑπηρεσιῶν. Πράγματι δὲ οὐδόλως ἐπεζήτουν οἱ ἀρχαῖοι τὴν δι' ἐπιμιξίας αὖξιν τῶν δούλων, ὅτε δ' ἐπετρέπετο ὁ γάμος, συνεπήγετο οὗτος καὶ πλήρη σχεδὸν ἐλευθερίαν· ὥστε οὐδόλως πιθανὸν ὅτι τὰ ὑπὸ τοιούτους οἰωνοὺς γεννώμενα τέκνα ἐχαρακτηρίζοντο εἴτα εἰδικῶς διὰ τῆς ἐπωνυμίας **δοῦλος**. Καὶ ὁ Ἡρόδοτος δὲ συνιστᾷ ῥητῶς τοὺς ἀγάμους δούλους¹.

Ἐν τούτοις, καίτοι οἱ πλεῖστοι τῶν δούλων ἐν πολέμῳ ἠλίσκοντο, γνωστὴ ἦν ἐπίσης καὶ ἡ σωματεμπορία. Ἐν τοῖς ἀξέστοις ἐκείνοις χρόνοις τὸ ἐμπόριον ὀλίγον διέφερε τῆς πειρατείας, εὐχερῶς δὲ οἱ τοιοῦτοι πειραταί, προσπελάζοντες εἰς ἀπροστατεύτους ἀκτάς, ἤρπαζον οὐς ἠδύναντο τῶν κατοίκων, καὶ εἴτα ἐπώλουν αὐτοὺς μακρὰν τῆς πατρίδος. Ἀπαίσιον θεδαίως τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ μὴ καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους διεξήγετο ἄλλως ἢ σωματεμπορία παρ' Εὐρωπαίων καὶ Χριστιανῶν, μὴ καὶ νῦν ἔτι τρέφονται ἄλλως τὰ χαρέμια τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου; Ὁ Ἀμερικανικὸς πόλεμος, δι' οὗ καὶ μόνου ἐξεῖρξώθη ἡ φαγέδαινα αὕτη ἐκ τῶν σπλάγχχνων τοῦ μᾶλλον πεπολιτισμένου λαοῦ τῆς ὑψηλίου ἐστὶ πρόσφατον ἔτι γεγονός. Αὕτη ἡ Εὐρύκλεια, καὶ ὁ Εὐμαῖος, τοιουτοτρόπως ὑπὸ Φοινίκων πειρατῶν ἐν τῇ νεαρᾷ αὐτῶν ἡλικίᾳ ἠρπάγησαν, καὶ ἡγοράσθησαν εἴτα ὑπὸ τοῦ Λαέρτου. Καὶ τὴν μὲν Εὐρύκλειαν ἐπρίατο

πρωθήθηεν ἔτ' ἐοῦσαν, εἰκοσάβοια δ' ἔδωκεν,

Ὅδ. Α. 431.

καθ' ἣν δὲ ποιεῖται ὁ Εὐμαῖος τῷ Ὀδυσσεῖ διήγησιν, εἶχον ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὡς τροφὸν γυναῖκα Φοίνισσαν, ἥτις, ἀρπαγεῖσα ποτὲ ἐν ᾧ ἐπέστρεφεν ἐκ τοῦ ἀγροῦ ὑπὸ “**ληϊστόρων ἀνδρῶν Ταφίων**”, ἡγοράσθη ἀντὶ ἀξίου ὄρου ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Αὕτη δὲ συνεννοηθεῖσα μετὰ Φοινίκων πειρατῶν, οἵτινες εἶχον ἔλθει πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα

τρῶκται, μυρί' ἄγοντες ἀθύρματα νηὶ μελαίνῃ

Ὅδ. Ο. 416.

¹ REITEMEIER, Σ. 19.

δραπετεύει μετ' αὐτῶν, καὶ συμπεριλαμβάνει καὶ τὸν παῖδα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι πλουσίων λύτρων

. ὁ δ' ὑμῖν μυρίον ὦνον
ἄλφοι, ὅπῃ περάσητε κατ' ἄλλοθρόους ἀνθρώπους.

Ὅδ. Ο. 453.

Φαίνεται δὲ ὅτι, οὐ μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπωλοῦντο δοῦλοι ἄλλοθεν φερόμενοι, ἀλλὰ καὶ τοῦναντίον συνέβαιναν ἐνίοτε, πεμπομένων εἰς ξένα μέρη πρὸς πώλησιν τῶν δούλων ἐξ Ἑλλάδος. Οὕτως βλέπομεν τοὺς μνηστῆρας σκώπτοντας τὸν Ὀδυσσεῦ καὶ Εὐμαίον, διεισδύσαντας εἰς τὸ Μέγαρον ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐπαιτῶν, καὶ προτείνοντας τῷ Τηλεμάχῳ τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν πρὸς πώλησιν εἰς Σικελίαν.

τοὺς ξείνους ἐν νηϊ πολυχληῖδι θαλόντες
εἰς Σικελοὺς πέμψωμεν, ὅθεν καὶ τοι ἄξιον αλφειν.

Ὅδ. Υ. 383.

Λανθάνει ἐπομένως, ἥ καὶ ὑπερβάλλει ὁ Τίμαιος, λέγων παρ' Ἀθηναίῳ¹ ὅτι “— οὐκ ἦν πάτριον τοῖς Ἑλλήσιν ὑπ' ἀργυρωνίτων τὸ παλαιὸν διακοεῖσθαι”. — Ἀλλὰ πιστεύομεν οὐχ ἥττον ὅτι τ' ἀναφερόμενα παραδείγματα ἀπετέλουν μᾶλλον ἐξαιρέσεις, οὐδ' ὑπῆρχε πράγματι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεγνωρισμένον καὶ γενικὸν ἐμπόριον τῶν δούλων. Τὸ θλιβερόν τοῦτο ἔθος εἰσέχθη πολὺ ἀργότερον, τῶν Χίων δόντων τὸ παράδειγμα².

ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ.

Διάφορος ἦν κατὰ τὰς περιστάσεις ἡ ἀξία τῶν δούλων. Τὴν Εὐρύκλειαν λέγεται ἀγοράσας ὁ Λαέρτης ἀντὶ εἴκοσι βοῶν, “εἴκοσάβοια δ' ἔδωκε”, τιμήματος μεγάλου, καὶ καθ' ἀδοκεῖ ἑκτάκτου, δι' ὃ καὶ

ἴσα δέ μιν κεδνῇ ἀλόχῳ τίεν ἐν μεγάροισιν.

Ὅδ. Α. 432.

¹ Ἀθηναίος, Σ. 164.

² HERMANN'S Privataltertühmer. §. XI. H. RICHARD. De Servis apud Homerum. Berlin, 1850. 7.

Πράγματι δὲ ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τοὺς παρὰ τὸν τάφον τοῦ Πατρόκλου ἐπικηδεῖους ἀγῶνας, μεταξὺ ἄλλων θραβείων, τάττει καὶ δούλην, ἥτις

πολλὰ δ' ἐπίστατο ἔργα, τίον δὲ ἐ τεσσαράβοιον,

Ἰλ. Ψ. 705.

ἐξ οὗ φαίνεται πιθανόν, ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀριθμῶν ἔκειτο ἡ συνήθης ἀξία καλῆς δούλης. Ὁ REITEMEIER λαμβάνει ὡς μέσον ὄρον τοὺς δέκα βόας, ὁ δὲ LENZ, μετὰ τινες δισταγμούς, παραδέχεται τὴν γνώμην ταύτην.

Περὶ δὲ τῆς ἀξίας τῶν ἀρρένων οὐδὲν γνωρίζομεν. Ὁ αὐτὸς REITEMEIER φρονεῖ ὅτι ἥξιζον ὅσον καὶ αἱ γυναῖκες, ὑπολογίζει δὲ ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις εἶχε πεντήκοντα θμῶας, καὶ πιθανῶς ἰσαριθμούς δούλους, ἐκέκτητο ἐν αὐτοῖς ἀξίαν χιλίων περίπου βοῶν. Τὴν ἐκτίμησιν ταύτην, καίτοι παρακεκινδυνευμένην, θεωροῦμεν ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐχὶ ὑπέρογκον δι' ἐποχὴν, καθ' ἣν τὰ κτήνη, ἐν οἷς συγκατελέγησαν ἀείποτε καὶ οἱ δοῦλοι, ἀπετέλουν τὸ κύριον τῆς περιουσίας μέρος. Ἀρκεῖ εἰς ἀπόδειξιν τούτου τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰφιδάμα, χορηγήσαντος εἰς τὴν μνηστὴν αὐτοῦ, λόγῳ προγαμιαίας δωρεᾶς, ἑκατὸν μὲν βοῦς, χιλίους δὲ ἄρνας καὶ αἶγας. Ἰλ. Λ. 244. Εὐρίσκομεν δὲ ἀναφερομένας δούλας ἐκ Λέσβου, Ἰλ. Ι. 128, Σκύρου, Ἰλ. Ι. 667, Ἡπείρου, Ὀδ. Η. 7, Σικελίας, Ὀδ. Ω. 210, Φοινίκης, Ὀδ. Ο. 416 καὶ Σιδῶνος, Ἰλ. Ζ. 290, αἵτινες καὶ ἰδιαζόντως ἐτιμῶντο, πιθανῶς ἔνεκα τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῶν ἐπιτηδεϊότητος περὶ τὰ γυναικεῖα ἐργόχειρα.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ.

Ποικίλα ἦσαν τῶν δούλων τὰ καθήκοντα, καθ' ὅσον εἰς αὐτοὺς ἀνετίθεντο πᾶσαι αἱ οἰκιακαί, καὶ ἀγροτικαὶ ἐργασίαι, εὐχερῆς δ' ἀποθαίνει, διὰ τῆς παραθέσεως τῶν διαφόρων χωρίων, ἡ διαγραφὴ εἰκόνης ὅπως οὖν ἀκριβοῦς τῶν ἀσχολιῶν τούτων.

Καὶ οἱ μὲν ἄνδρες ἐχρησίμευον ἰδίως διὰ τὰς βαρυτέρας ἐργασίας· οἱ ἐν τῷ οἴκῳ μένοντες ἐπεμελοῦντο τῶν σταύλων, ἐξεύγνουν τὰς ἀμάξας, Ὀδ. Ζ. 69, ἔσφαζον τ' ἀναγκαῖα εἰς τὰ δεῖπνα ζῶα, καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ δ' ἐπίλοιποι, οἵτινες ἀπετέλουν

τὴν μεγάλην πλειονότητα, ἦσαν γεωργοί, βοσκοί, κηπουροί, καὶ ἐνὶ λόγῳ χειρώνακτες πάσης φύσεως. Αὐτοὶ ἐκαλλιέργουν πάσας τοῦ δεσπότου αὐτῶν τὰς γαίας, ἔβοσκον τὰ ποίμνια, καὶ ἐφρόντιζον περὶ πάντων τῶν εἰς τὰ τοιαῦτα σχετιζομένων. Ὑπῆρχον δὲ διάφοροι μεταξὺ αὐτῶν κατηγορίαι, ἐξαρτώμεναι θεδαίως ἐκ τῆς διαφόρου ἱκανότητος, καὶ τῆς μακροχρονίου ὑπηρεσίας. Οὕτως τινὲς ἐξήσκουν καθήκοντα, καὶ ἐκέκτηντο πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν ἀληθῶν ἐπιστατῶν, ὁ δὲ συδῶτης Εὐμαιος, καίτοι οὐδέποτε ἐντελῶς ἀπελευθερωθεὶς, εἶχεν ἴδιον δοῦλον, τὸν Μεσαύλιον, ὅστις ἐβοήθει καὶ διηκόνει αὐτῷ ἐν πᾶσι, καὶ ὃν εἶχεν ἀγοράσει παρὰ τῶν Ταφίων δι' ἰδίων χρημάτων. Ὅδ. Ξ. 452.

Τῶν δὲ γυναικῶν αἱ ἐργασίαι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἵπομεν, περιωρίζοντο ἰδίως ἐντὸς τοῦ οἴκου, ὅπου περὶ πάντων αὐταὶ ἐφρόντιζον. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ἤναπτον τὸ πῦρ, καὶ διετήρουν αὐτὸ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. Ὅδ. Σ. 310, ἐκόμιζον ὕδωρ ἐκ τοῦ φρέατος, Ὅδ. Υ'. 161, καὶ διηυθέτουν εἶτα τὰς αἰθούσας, καθαρίζουσαι αὐτάς καὶ τὰ ἐπιπλα, καὶ ἀπλοῦσαι ἐπὶ τῶν θρόνων τοὺς τάπητας. Ὅτε δὲ προσήγγιζεν ἡ ὥρα τοῦ δείπνου, προητοίμαζον τὰς τραπέζας, ἔφερον τὸν ἄρτον καὶ τὰ κρέα, καὶ ἐμίγνυον τὸν οἶνον εἰς τοὺς κρατῆρας. Κατακλινομένων δὲ τῶν δαιτυμόνων, ἐκόμιζον ὕδωρ πρὸς νίψιμον τῶν χειρῶν εἰς κανᾶ, συνήθως χρυσᾶ παρὰ τοῖς μεγιστᾶσι, καὶ ἔχεον αὐτὸ ὑπὲρ ἀργυρᾶς λεκάνας. Συντελεσθέντος δὲ τοῦ δείπνου, ἀπῆγον καὶ αὖθις τὰς τραπέζας, καὶ ἐκαθάριζον αὐτάς, ὡς καὶ τὰ χρησιμεύσαντα ἀγγεῖα.

Αὐταὶ εἰσὶ πρὸς τούτοις αἱ λούουσαι καὶ ἀλείφουσαι, τοὺς τε δεσπότας αὐτῶν, καὶ τοὺς παρ' αὐτῶν ξενιζομένους, εἰς οὓς, μετὰ τὸ λουτρόν, ἐκόμιζον τὰ καθαρὰ ἱμάτια. Ἰλ. Χ. 442. Ὅδ. Θ. 433. Τὸ δ' ἐσπέρας ἡτοίμαζον τὰς κλίνας, διὰ μὲν τοὺς κυρίους αὐτῶν ἐν τῷ οἴκῳ, διὰ δὲ τοὺς ξένους, ἐὰν ὑπῆρχον, ἐν τῷ προδόμῳ, καὶ ὠδήγουν αὐτοὺς μέχρι τῆς θύρας, φέρουσαι λαμπάδας. Ὅδ. Ψ. 177, 289. Τοῦτο δέ, διότι ὁ μόνιμος φωτισμὸς τῶν διαφόρων τῆς οἰκίας μερῶν δι' ἐλαίου, ἢ ἐτέρας τινὸς τοιαύτης ὕλης, ἐτύγγανεν εἰσέτι ἄγνωστος, δι' ὃ καί, ὅσας περιέρχονται ἐν αὐτῷ οἱ ἐνοικοῦντες, προηγοῦνται αὐτῶν θαδοῦχοι. Ἡ Εὐρύκλεια, ἥτις ἀναθρέψασα τὸν Τηλέμαχον, ἐθεωρεῖτο ὡς δευτέρα αὐτοῦ μήτηρ, ἀκολουθεῖ αὐτὸν

κ' ἐντὸς τοῦ κοιτῶνος, ἀναμένει μέχρις οὗ ἀποδυθῇ, κρεμᾷ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, πτύξασα αὐτά, εἰς τὸν παρὰ τὴν κλίνην πάσσαλον, καὶ τότε μόνον ἀποσύρεται, κλείουσα ὀπισθεν αὐτῆς τὴν θύραν. Ὅδ. Α. 440.

Πλὴν τῶν ἐργασιῶν τούτων εἶχον αἱ γυναῖκες καὶ πάντα τὰ ἐργόχειρα, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος, ὥς καὶ τὴν κατασκευὴν σύμπαντος τοῦ ἱματισμοῦ τῆς οἰκογενείας.

Ἔτερον τῶν γυναικῶν καθῆκον ἦν τὸ ἄλεσμα τοῦ ἀλεύρου, καὶ πιθανῶς ἡ κατασκευὴ τοῦ ἄρτου. Εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ὀδυσσέως ὑπῆρχον δώδεκα τοιαῦται ἀλετρίδες, ἐργαζόμεναι δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. Μίαν δὲ αὐτῶν, ἥ τις ἦν ἀσθενοῦς κράσεως, ἀφανροτάτη, καὶ εἰργάζετο βραδέως, ἀκούει ἀκόμη ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν βαθείᾳ νυκτί. Ὅδ. Υ'. 110.

Κατερχόμεναι εἰς τὸ δῶμα αἱ δμῳαὶ συνώδευον τὴν κυρίαν αὐτῶν, ἡτοίμαζον αὐτῇ θρόνον, καὶ προσῆγον τὸ ἐργόχειρον αὐτῆς. Κ' ἐξερχόμεναι δὲ τοῦ οἴκου συνώδευον αὐτήν. Οὕτως τὴν Ἑλένην, καταλείπουσαν τὸν θάλαμον, ἀκολουθοῦσιν ἡ Ἀδράστη, φέρουσα εὖτυκτον κλισίην, ἡ Ἀλκίππη, κομίζουσα μαλακὸν τάπητα, καὶ ἡ Φυλῶ, προσάγουσα ἀργυροῦν τάλαρον, δῶρον τῆς Βασιλίσσης τῶν Αἰγυπτίων Θηβῶν Ἀλκάνδρης. Ὅδ. Δ. 127. Ἀπεστέλλοντο δὲ συνεχῶς καὶ μόναι ἐκτὸς τοῦ οἴκου, ὅπως ἐπιτελέσωσι διάφορα παραγγέλματα. Οὕτως ὁ Πείραιος ζητεῖ παρὰ τοῦ Τηλεμάχου τὴν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἀποστολὴν γυναικῶν, ὅπως παραλάβωσι τὰ δῶρα τὰ δοθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Μενελάου, Ὅδ. Ρ. 76.

ΠΛΗΘΥΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ.

Ὡς ἀπίστευτος ἐθεωρήθη παρὰ πολλῶν ἡ πληθὺς τῶν ἐν τῇ Ὀμηρικῇ ἐποχῇ ἀναφερομένων δούλων. Οὕτως ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει ὅτι εἶχε ποτε δεκακισχιλίους οἰκέτας — ἦσαν δὲ δμῳες μάλα μυρίοι, Ὅδ. Τ. 78, ἀλλὰ καταφανῶς ἡ φράσις αὕτη περιέχει ὑπερβολήν, καίτοι εὐρεῖται θεθαίως ἦσαν αἱ κτήσεις τοῦ Βασιλικοῦ οἴκου τῆς Ἰθάκης, κ' ἐπομένως πολλοὶ οἱ ἐπ' αὐτῶν ἐργαζόμενοι. Ἀφ' ἑτέρου δὲ θεραπαινίδες ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Ὀδυσσέως εἶδομεν ὅτι ὑπῆρχον μόνον πεντήκοντα, καὶ ἰσάριθμοι ἐν τῷ Μεγάρῳ τοῦ Ἀλκινόου.

Ἄλλως τε πολλοὶ ὑπάρχουσι λόγοι δικαιολογοῦντες τὴν πληθὺν ταύτην, ἄνευ προσφυγῆς εἰς τὴν ἄτοπον γνώμην τοῦ REITEMEIER¹, φρονοῦντος ὅτι οἱ Ὀμηρικοὶ οἶκοι ἦσαν εἶδος ἐργοστασίων, καὶ ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ὁμῶν ἐν αὐτοῖς κατασκευαζόμενα χειροτεχνήματα ἐπωλοῦντο. Καὶ πρῶτον ληφθήτω ὑπ' ὄψιν πόσον ἦσαν συνήθως πολυπληθεῖς οἱ τὸν Ὀμηρικὸν οἶκον οἰκοῦντες, καθόσον ἔμενον ἐν αὐτῷ, μετὰ τὸν γάμον, καὶ πάντες οἱ υἱοί. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι παρὰ τῷ Βασιλεῖ ἢ μεγιστάνι, διότι περὶ τοιούτων οἴκων πρόκειται ἰδίως ἐνταῦθα, διέτριβον καὶ ἥσθιον διαρκῶς οἱ εὐπατρίδαι, καὶ ἄλλοι αὐτοῦ οἰκεῖοι, ὅπερ φυσικῶς ἐπέβαλεν εὐρείαν ὑπηρεσίαν. Ὡς εἶδομεν, παρὰ τῷ Ὀδυσσεῖ δώδεκα ὑπῆρχον ἀλετρίδες, μὴ συγκαταλεγόμεναι πιθανῶς εἰς τὰς πεντήκοντα, ἐν ᾧ ἕτεραι εἴκοσιν ἐχρησίμευον διαρκῶς ὡς ὑδροφόροι. Ἄλλως τε, καὶ μὴ πωλουμένων τῶν ἐργοχείρων, ἀπητεῖτο μέγας ἀριθμὸς γυναικῶν πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν, καθ' ὅσον, ὡς εἶδομεν, ἦσαν πολυπληθέστατα. Καὶ μόνα τὰ ἐνδύματα οἰκογενείας, οἷα ἡ τοῦ Πριάμου, ἣτις συνέκειτο ἐξ ἐξήκοντα τριῶν διαφόρων οἴκων, ἐξήρκουν βεβαίως ὅπως ἀπασχολήσωσι πεντήκοντα γυναῖκας. Πλὴν δὲ τούτου εἶδομεν ἤδη, ὅτι οἱ διανθεῖς πέπλοι, οἱ πολυποίκιλοι τάπητες, καὶ τὰ πλούσια καλύμματα, ἀπετέλουν μέγα μέρος τῆς περιουσίας καλῶς κατηρτισμένου οἴκου, καὶ ἰδίως ἐτιμῶντο. Ὡστε, οὐ μόνον αἱ ἀποθῆκαι ἐτηροῦντο πλήρεις τῶν τοιούτων χειροτεχνημάτων, ἀλλὰ καὶ ἀπετέλουν ταῦτα ἐν τῶν κυριωτέρων εἰς τοὺς ξένους διδομένων δώρων. Οὐδ' ἦσαν τὰ τοιαῦτα δῶρα ὀλίγα ἢ εὐτελῆ, ὡς διδάσκει ἡμᾶς τὸ παράδειγμα τοῦ Ὀδυσσεύς, ὅστις διηγεῖται τῷ Λαέρτῃ ὅτι ἔδωκέ ποτε, πλὴν δώδεκα ταλάντων ἐναργέος χρυσοῦ, ἀνθεμόεντος παναργύρου κρατῆρος, καὶ τεσσάρων ἐκλεκτῶν γυναικῶν, προσέτι καὶ

δώδεκα δ' ἀπλοῖδας χλαῖνας, τόσσους δὲ τάπητας,
τόσσα δὲ φάρεα καλά, τόσσους δ' ἐπὶ τοῖσι χιτῶνας.

Ὀδ. Ω. 277.

Ὡστε, τῇ ἀληθείᾳ, ἂν οὐ καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἀπετέλουν μέρος τοῦ δώρου, οὐδὲν ἔχει πλέον τὸ ἀσύνηθες ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν.

¹ REITEMEIER, Σ. 24.

Ἐτιμᾶτο δὲ ἡ καλλονὴ εἰς τὰς δούλας ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐλευ-
θέρας, καὶ πολλάκις ἀποδίδονται εἰς ἀμφοτέρας παρὰ τοῦ ποιητοῦ
τὰ αὐτὰ τιμητικὰ ἐπίθετα.

ΕΜΜΙΣΘΟΙ ΥΠΗΡΕΤΑΙ.

Πλὴν τῶν δούλων φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ
Ὀμηρικῇ ἐποχῇ καὶ ὑπηρεταὶ ἑμμισθοί, ἧτοι πολῖται ἐλεύθεροι,
καταφεύγοντες ἕνεκα πενίας, ἢ ἄλλων λόγων, παρὰ τινι κυρίῳ, καὶ
ἐργαζόμενοι, ὅπως πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Τοιούτους μισθω-
τοὺς θεσκούς, πλὴν τῶν δούλων αὐτοῦ, εἶχε, καθ' ἃ δοκεῖ, καὶ ὁ
Ὅδυσσεύς, καθ' ὅσον λέγεται ὅτι τὸ ποίμνιον αὐτοῦ

θεσκούσι ξεῖνοί τε καὶ αὐτοῦ θώτορες ἄνδρες

Ὅδ. Ε. 103.

Τοιαύτη δὲ ἦν καὶ ἡ προσφιλέης γραῖα ὑπηρετρία τῆς Ἑλένης
ἐν Λακεδαιμόνι, ἧς τὴν μορφὴν λαμβάνει ἡ Ἀφροδίτη, Ἰλ. Γ. 388.
Καὶ τέλος ἐπὶ μισθῷ, ὡς ἀλλαγῶν εἶδομεν, εἰσέρχεται ἡ Δημήτηρ
ὡς τροφὸς εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κελεοῦ. Πλὴν δὲ τούτου φαίνεται
ἀναμφίβολον ὅτι ὑπῆρχον καὶ γυναῖκες ἐπὶ ἡμερομισθίῳ ἐργαζό-
μεναι, καθόσον ἐν τῇ ὥραίᾳ ἐκείνῃ παραβολῇ τῶν συμπλεκομένων,
ὁπισθοχωρούντων, καὶ αὖθις συνεχομένων ὀπλιτῶν πρὸς τοὺς ὀδόν-
τας τῆς πρὸς κτένισμα τῶν ἐρίων μηχανῆς, λέγεται ὅτι ἡ ἐργα-
ζομένη γυνὴ ἐποίει τοῦτο “ἵνα παισὶν ἀρκία μισθὸν ἄρῃται”. —

